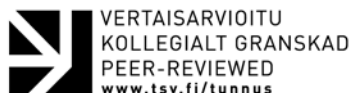

ARTIKKELI

Kuoleman meditaatioita Muinaisen Bardin sydämessä: William Blaken *The Book of Urizen* -runoelman niin kutsuttu *gnôsis*¹

Jarkko Pylväs

Helsingin yliopisto

Abstrakti

William Blaken ”Helvetin Raamattu” -trilogian ensimmäisen osa on *The Book of Urizen* -runoelma, jonka keskushahmona hallitsee synkeänpateettinen Urizen, ”Valon Prinssi”. Urizenin hahmoon Blake on ammentanut vaikutteita hindulaisen Veda-kirjallisuuden Brahmasta ja Vanhan testamentin kiivaasta ja mustasukkaisesta Jumalasta, mutta myös antiikin gnostilaisuuden Jaldabaothista, ”tämän maailman prinssistä ja herrasta”, joka ofilaisen ja setiläisen gnostilaisuuden mytologiassa on todellisen (transsendenttisen) Jumalan irvikuva ja joka loi vääristyneen (näkyväisen, materiaalisen) maailmankaikkeuden vääristä aineksista (materiasta, illuusiosta). Blaken epiikan kuvituksissa esitetty Urizenin fyysinen ulkomuoto on selvästi saanut vaikutteita heprealaisen Raamatun antropomorfisista jumaluuskuvauksista. Tämän vanhatestamentillisen hahmon tulkinta William Blakella on leimallisen gnostilainen: hänen hahmonsa ei ole laupias vaan ”Väärä jumala”, sorron ja kauhun entiteetti, joka säälimättömästi tyrannisoi ja sortaa koko maailmaa. Eklektinen Blake näyttää mutkattomasti ammentaneen aineksia kosmologiaansa kaikista näistä viidestä hengellisestä traditiosta: juutalaisuudesta, kristinuskosta, gnostilaisuudesta, uusplatonismista, hindulaisuudesta. Damon (1958) on nähnyt yhtymäkohtia myös Blaken kosmologian ja buddhalaisuuden välillä. Itse olen nähnyt yhtymäkohtia edelleen myös Blaken epiikan ja zarathustralaisen mytologian välillä.

William Blaken runotuotannossa gnostilaisella protestilla Urizenin ”järkeä” vastaan on esteettinen ja filosofinen merkitys, mutta myös poliittinen ja yhteiskuntakriittinen sanoma. Tässä kontekstissa näemme jälleen kerran Blaken painottavan oppia dualismin näennäisyydestä: 1700-luvun valistuksen filosofit ja perinteisesti niiden aatteellisena vastapoolina pidetty 1700–1800-lukujen Iso-Britanniassa anglikaaniseen valtiokirkkoon sitoutunut konservatiivinen valtaeliitti olivat Blaken näkemyksessä vain näennäisesti toistensa antiteesejä, koska nämä molemmat olivat sotaisalla kiihkolla sitoutuneet sovinnaiseen moraalieetokseen—siksi Blake samastaakin epiikassaan nämä molemmat enemmän tai vähemmän selvästi Urizen-demiurgiin. Pasifistinen Blake kapinoi Urizenin hahmoon personoimaansa puritaanista seksuaalikielteisyyttä vastaan, koska hän uskoi seksuaalikielteisyyden hegemoniseen vallanhimoon yhdistyneenä aiheuttavan sosiaalisen vääristymän, joka ilmenee Euroopassa

¹ Kirjoittaja työstänyt suomennosvalikoiman William Blaken Lambethin kauden epiikasta, joka on luettavissa Academia.edu- & Scribd.com-sivustoilla nimellä William Blake: *Helvetin Raamattu – Neognostilainen Genesis & Exodus* (2021). Tässä artikkelissa on käytetty ja lyhennetty osaa teoksen alkuesseestä (Pylväs 2021).

ja koko maailmassa väkivaltaisuuksina ja sotina.

Traditionaalisen kristinuskon virallisen suuntauksen ja 1700-luvun (rousseauilaisen) valistuksen ”yhtäläistä esteettistä kalseutta” vastaan kapinoi tunnetusti sittemmin myös Friedrich Nietzsche, jonka filosofia muistuttaa useammassa kuin vain yhdessä suhteessa Blaken aatteita. Muita Blaken ja Nietzschen aatteellisia yhtymäkohtia seksuaalisuuden ylistyksen teeman ohella ovat mm. myytti tahdon ylivertaisuudesta suhteessa järkeen, ”Jumalan kuolema” -teema ja tietty (häilyväinen?) ”gnostilaisuus”.

Abstract

The first part William Blake’s “The Bible of Hell” trilogy is an epic poem called The Book Urizen, which is dominated by its gloomy pompous protagonist Urizen, “the Prince of Light”. Blake has absorbed influences to Urizen’s character from the Brahma of Hindu Vedic literature, the fierce and jealous God of the Old Testament and god Jaldabaoth of ancient Gnosticism. In ancient Ophite and Sethian Gnosticism Jaldabaoth is seen as a travesty of the true (transcendent) God and a mistaken Demiurge, who distorted the visible world by creating it from false elements (matter, illusion). The physical appearance of Urizen in Blake’s epic is clearly based on the anthropomorphic descriptions of the God in the Hebrew Bible. Blake’s interpretation of this Old Testament figure is typically Gnostic: He is not gracious but more like “the False God”, an embodiment of oppression and horror, who tyrannizes the whole world. In a rather open-hearted way, the eclectic Blake has absorbed influences from all these five spiritual traditions: Judaism, Christianity, Neoplatonism, Gnosticism, Hinduism. Damon (1958) has seen also seen parallelism with Buddhist cosmology, yet such can be found also with Zoroastrian mythology and Blake’s epic.

In Blake’s protest against “the Reason” of Urizen there can be found aesthetic and philosophical meaning, yet also a political and social critical message. Once again Blake emphasizes the doctrine of Nonduality: The Conservative ruling elite of Great Britain ideologically engaged with dogma of the Anglican Church and the philosophers of 18th century Enlightenment (often seen as its intellectual and political adversary) are each other’s antithesis only seemingly, because they both are committed with warring frenzy to the puritan negation of sexuality – and it is because of this that Blake identifies them both with the Demiurge figure of Urizen. Pacifist Blake rebels against Antisexualism, since the poet believed it, married with hegemonic greed for power, to be causing social distortion, which is manifested in aggressions and wars in Europe and the whole world.

Famously also Friedrich Nietzsche rebelled against the equal “aesthetic bleakness” of both the (Rousseauan) Enlightenment and the traditional Christian dogma, so there can be a lot of resemblance with Blake’s ideas in him. Other intellectual similarities in Nietzsche’ and Blake’s views together with the praise of sexuality are among other things the myth of excellence of Will over Reason, the theme of “the Death of the God”, and certain (volatile?) “Gnosticism”.

Johdanto

33-vuotias William Blake oli vuonna 1790 muuttanut aviopuolisonsa Catherinen kanssa Lontoon keskikaupungin Sohossa sijainneesta asunnostaan Lontoon laitakaupungin Lambethin kaupunginosaan, osoitteeseen 13 Hercules Buildings Square, jossa pariskunta asui seuraavat viisi vuotta (Bentley 2001, 122; Ackroyd 1995, 127–128; Lindsay 1979, 59). William Blaken elämässä alkoi nyt sisäistyneempi ja luovempi kausi, jolloin hän yhä enemmän eristäytyi sosiaalisesta elämästä. Keskellä tätä kenties luovinta taiteellista kauttaan Blaken hyvin rakas ja läheinen äitinsä Catherine kuoli 70 vuoden iässä syyskuussa 1792 (Bentley 2001, 136). Kuoleman ja kuolevaisuuden painaessa raskaana varjona tietoisuutta tällä ajanjaksolla, Blaken runollinen minuus alkoi löytää omat syvälliset ulottuvuutensa. Hahmonsä saivat myös hänen kaikkein erikoisimpiin kuuluvat eepilliset runoteoksensa eli niin kutsutut Lambethin kauden profeettalliset draamat (Lindsay 1979, 59; Ackroyd 1995, 127). Tältä kaudelta syntyi Blaken runollisen inspiraation saavutuksista yksi vaikuttavimpiin lukeutuva, kaksikymmentäkahdeksan metalligrafiikan kuparilevyä käsittävä kuvitettu *The (First) Book of Urizen* (1794, ”Urizenin kirja”) -runoelma. Runoelma oli valmistuessaan hänen toistaiseksi kunnianhimoisin kaunokirjallinen tuotoksensa. Jokainen kopio on erilainen: Blake ensin kaiversi runoelman kuvituksen ja tekstin kuparilevyille metalligrafikan viivasyövytysmenetelmällä, jonka jälkeen hän vedosti runoelman jokaisen kopion paperiarkeille ja lopulta väritti jokaisen vedoksen yksilöllisesti akvarelliväreillä (ks. metalligrafikan niin kutsuttu ”illuminaatiopainatus”-sekatekniikka eli niin kutsuttu Blake-tekniikka). S. Foster Damonin (1988, 52–53) mukaan ”seitsemän kopioita ja muutamia irrallisia sivuja on paikannettu”.² Näistä kopioista voi selvästi huomata, että Blake uurasti toden teolla kirjan parissa lisäten joitakin kuparilevyjä tai vaihtaen niiden paikkaa, pois pyyhkien joitakin rivejä tekstiä ja maalaten joidenkin painatuksessa paperille jäljentyneiden hahmojen päälle.

Merkitsevästi William Blake ei milloinkaan

kaunokirjallisessa tuotannossaan käytä käsitteitä ’gnōsis’ tai ’gnostikko’ tai ’gnostilaisuus’, mutta monin paikoin Blaken elämää koskevissa dokumenteissa ilmenee, että gnostilaisuus oli hänen taiteensa merkittävä innoittaja. Milloinkaan Blaken tuotannossa tämä ei ole yhtä selvää kuin juuri *The Book of Urizen* -runoelman kohdalla. Etsin tässä uskontotieteen, kirjallisuustieteen ja filosofian oppiaineita sivuavassa artikkelissani vastauksia varsinkin seuraavaan kysymykseen: millaisia yhtymäkohtia ja parallelismia sisältyy William Blaken Lambethin kauden *The Book of Urizen* -runoelmaan, kun sitä verrataan maailman uskontojen moninaiisiin hengellisiin traditioihin? Erityistä huomiota kiinnitän siihen, miten William Blake modernisoi erityisesti antiikin gnostilaisuuden tematiikkaa tässä runoelmassaan. Sivumennen käsitellen myös runoelman yhtymäkohtia Friedrich Nietzschen filosofian keskeisiin teemoihin. Tutkimusmetodini kuuluu vertailevan uskontotieteen piiriin. Tärkeä metodologinen viitekehys artikkelissani on jungilainen syvyyspsykologia. Tämä tarkoittaa, että tutkimusmetodini on ”assosioiva”, ei niinkään historiallis-kriittinen. Etsin Blaken runouden aatteellisia yhtymäkohtia ja samankaltaisuuksia maailman uskontojen pyhien kirjoitusten ja arkaaisten mytologisten lähteiden kanssa, mutta en niinkään pyri kriittisesti todentamaan aatehistoriallisia vaikutussuhteita. Tutkimusotteeni siis olettaa jungilaisittain ilmaisten kollektiivisen piilotajunnan vaikutuksen sekä William Blaken tajuntaan ja runolliseen ilmaisuun että arkaaisempiin mytologisiin ja hengellisiin lähteisiin, jonka tässä kontekstissa oletetaan selittävän niiden väliset, enemmän tai vähemmän ilmeiset samankaltaisuudet.

Jungilaisen syvyyspsykologian soveltaminen Blaken runouden ja taiteen tutkimukseen ei ole täysin uutta, sillä tätä metodologista viitekehystä ovat edellä soveltaneet mm. Kathleen Raine (1969; 1982, 267–298), Christine Gallant (1978), Edward F. Edinger (1986), June Singer (2000) ja Marko Hautala (2003), joista varsinkin Kathleen Raine (1969) huomioidut ovat olleet minulle merkittäviä. Ensimmäisten joukossa Blaken intellektuaalisen velan antiikin gnostilaisuudelle tiedostivat Arthur Symons (1907,

² Käännös on minun. Alla kaikki suomenkieliset käännökset vieraskielisistä lähteistä ovat minun ellei siinä toisin mainita.

298), Helen C. White (1927/1964), Denis Saurat (1929), Milton O. Percival (1938), S. Foster Damon (1965/1988). Myöhemmin tätä aihepiiriä ovat syväluodanneet mm. Stuart Curran (1972/1986), Andrew Welburn (1980), Leopold Damrosch Jr. (1981/2014), Leslie Tannenbaum (1982), Peter J. Sorensen (1995), Michael Grenfell (1996 & 2021), A. D. Nuttall (1998), William Drennan (1999). S. Foster Damonin (1965/1988) huomioita lukuun ottamatta omat oivallukseni perustuvat kuitenkin vain hyvin vähän edellä mainittujen löydöksiin, joten tässä suhteessa kuljen pitkälti omia polkujani. Tärkein yksittäinen lähteeni tässä artikkelissa on Erdmanin (1988) toimittama William Blaken koottujen teosten laitos *The Poetry and Prose of William Blake*, jonka perusteella olen tehnyt myös *The Book of Urizen*-runoelman nykysuomenkielisen käännöksen *Urizenin kirja*, joka sisältyy suomennosvalikoimaani William Blake, *Helvetin Raamattu – Neognostilainen Genesis & Exodus* (2021). Toinen merkittävä lähde on ollut S. Foster Damonin klassikkotutkimus *A Blake Dictionary – The Ideas and Symbols of William Blake* (1988), jota lainaan hartaasti ja paljon. Suomennokset alkuperäislähteistä ja/tai tutkimuskirjallisuudesta olen tehnyt lähes yksinomaan itse. Sitaatit kristillisestä Raamatusta perustuvat kuitenkin pääsääntöisesti Vanhaan Kirkko-Raamattuun (VKR 1933/1938). Kuvallisten lähteenä olen hyödyntänyt The William Blake Archive -sivustoa.

Varhaisen kristinuskon kontekstissa oman syvällisen näkemyksensä *gnōsiksesta* muodostivat muiden muassa Apostoli Paavali, Klemens Aleksadrialainen, Euagrios Pontoslainen ja Irenaeus Lyonilainen, mutta tämän artikkelin kannalta kenties vielä merkitsevämpää on Eranos-konferenssin ja siihen liittyvän *Eranos Jahrbücher* -julkaisun ympärille jäsenyneen uskontotieteellisen tutkijaryhmän piirissä 1930-luvulta alkaen kehkeytynyt, modernimpi käsitys *gnōsiksesta*. Psykoanalyttikko ja kulttuurintutkija Carl Gustav Jung (1875–1961) oli tunnetusti aivan alusta alkaen Eranos-konferenssin merkittäviä taustavaikuttajia. Tämän tutkijaryhmän piiriin kuulunut Jerusalemin heprealaisen yliopiston juutalaisen mystiikan professori Gershom Scholem (1897–1982) käytti *gnōsiksen* johdannaiskäsitettä juutalaisen mystiikan eli kabbalan yhteydessä kir-

joittaen ”juutalaisesta gnostilaisuudesta”. Samaan ryhmään kuulunut Pariisin Sorbonnen yliopistossa vaikuttanut islamintutkimuksen professori Henry Corbin (1903–1978) kirjoitti ismaililaisuuden ja sufilaisuuden kohdalla kirjoittaen ”islamin *gnōsiksesta*” (Hakl 2013, 112, 239–240, 264–279). Voidaan nähdä, että tämä käsite *gnōsis* tarkoittaa tässä kontekstissa kaikkinaista esoteerista soteriologista tietoa hengellisyydessä olipa kyse sitten buddhalaisuudesta, islamista, kristinuskosta, rabbiinisesta juutalaisuudesta tai mistä tahansa muusta uskonnosta—kuten mm. Henry Corbin (1978) vakuuttaa esitelmässään ”Eyes of Flesh and Eyes of Fire: Science and Gnosis”.

Lambethin kauden profeetalliset draamat vuosilta 1790–1795

Taiteellisen luovuutensa keskimmaisella kaudella syntyneissä eli niin kutsutun Lambethin kauden kaunokirjallisissa teoksissa Blake tekee ällistyttävän kirjallisen egotrippinsä: hän ykskantaan nimittää itse itsensä profeetaksi. Alun perin hän itse ja vain yksin hän nimittää teoksiaan ”profetioiksi”, ”ilmesyiksi” ja ”näyksi”. Tämä tendenssi oli hänellä aluillaan jo etsaus-aforismeissa *There is No Natural Religion I-II* (1788) ja *All Religions Are One* (1788) sekä *The Marriage of Heaven and Hell* (1789–1793) -teoksessa, mutta Blaken Lambethin kauden profeetalliset draamat kulkevat tässä samaisessa lajissa vielä pidemmälle. Samankaltaista kirjallista tempua on harvemmin kokeiltu maailman kirjallisuuden historiassa ja vielä harvemmin on onnistuttu vakuuttamaan lukijoita ja/tai kuulijakuntaa tässä lajissa. Länsimaisen kirjallisuuden historiassa ei ole tietääkseni yhtäkään todella vakuuttavaa ennakkotapausta ennen William Blakea, mutta Aasiasta näitä löytyy jo kourallinen: esimerkiksi zarathustralaisuuden perustaja Zarathustra ja hänen hengellinen perintönsä, Blaken tavoin kuvataiteilijainakin kunnostautunut manikealaisuuden perustaja Mani (n. 216–277), sekä islamin profeetta Muhammed (n. 570–632) ja hänen pyhä kirjansa, Koraani. Onnistuuko William Blake tässä vaikeassa ja äärimmäisessä lajissa eli itse itsensä korottamisessa profeetaksi? Vastaus tähän kysymykseen on jokaisen William Blaken lukijan ratkaistava omalla kohdallaan itse ja omista lähtökohdistaan käsin.

Lambethin kauden eepissä runoelmissaan eli niin kutsutuissa profeettallisissa draamoissa William Blake palasi nuoruutensa kiinnostuksen—eli varsinkin mytologian—pariin, mutta nyt kokonaan uudelta pohjalta, luoden kokonaan oman jumalpantheoninsa oman mielensä mukaan, ja kuvauksen näiden jumalmahtien ja jättiläisten keskinäisten intressien ristiriidoista ja taistelusta. Blaken Lambethin kauden eepistä teossarjaa on verrattu siihen, jonka Homeros teki antiikin Kreikassa, mutta erona on ainakin Blaken jumaldraaman tapahtumapaikka: ihmissydän (vrt. Blake 1993, 59). Blaken epiikan runollisessa ilmaisussa voidaan nähdä olevan muistumia Platonin *Sofisti*-dialogiin (245e–249d) kuuluvasta katsauksesta vanhempaan filosofiaan, joka sisältää kuvauksen jumalten ja jättiläisten, toisin sanoen idealistien ja materialistien sodasta (vrt. Thesleff 2011, 127). William Blaken niin kutsutut profeettalliset draamat sijoittuvat näennäisesti ajattomaan ”jumalalkuhämärään”, mutta todellisuudessa ne heijastelevat hyvin tarkkanäköisesti ajankohtaisia poliittisia, yhteiskunnallisia ja sosiaalisia tapahtumia ja olosuhteita 1700–1800-lukujen taitteen Ranskassa, Iso-Britanniassa, Euroopassa, Amerikassa ja laajemminkin maailmassa.

Blaken Lambeth-kausi 1790–1795 oli sekä määrällisesti että laadullisesti taiteellisessa mielessä hänen kenties tuotteliainta aikaansa. Tämän luomis-kauden töissä lyötiin lukkoon monet hänen profeettallisten draamojensa muodolliset ja sisällölliset seikat, kuten loppusointujen pois jättäminen, jambinen septenarius-runomitta,³ päähenkilöiden ”oudot” nimet (jotka ovat usein johdoksia kreikasta ja/tai hepreasta) sekä mystiset viittaukset kabbalistisiin, gnostilaisiin ja alkemistisiin aiheisiin,⁴ kuin myös entuudestaan kokonaan oudot käsitteet, kummat ja salaperäiset neologismit, sekä myös ihmeelliset mytologiset tapahtumat, joita William Blake ei itse juuri vaivaudu selittelemään.⁵ Tällä kaudella kehkeytyivät myös William Blaken epiikan avainteemat: jumalten

vallanhimo, keskinäiset ristiriidat ja taistelu vallasta ihmisen sisimpään, sodan ja teollistumisen yhteen kietoutuneet kauhut, ”Väärä Jumala” -teema, ihmisen vapaudenkaipuu ja levoton oman alkuperän etsiminen, joka on jokin kadotettu alkuykseys ja harmonia (Damon 1988, 158–161; Lindsay 1978, 77–104; Wilson 1971, 97–116).

Blaken Lambethin kauden epiikan voidaan nähdä jakautuvan kahteen yhtenäisen teeman muodostamaan trilogiaan, jotka kumpainkin käsittävät siis kolme eepistä runoelmaa. Näistä ensimmäiseen eli niin kutsuttuun ”Mannerten profetiat” (*Continental Prophecies*) -trilogiaan lukeutuvat varsinkin teokset *America: A Prophecy* (1793), *Europe: A Prophecy* (1794) ja *The Song of Los* (1795) (vrt. Damon 1958, 116–). Näistä jälkimmäiseen eli niin kutsuttu ”Helvetin Raamattu” (*The Bible of Hell*) -trilogiaan lukeutuvat teokset *The Book of Urizen* (1794), *The Book of Ahania* (1795) ja *The Book of Los* (1795). ”Mannerten profetiat” -trilogian keskeisiä teemoja ovat vallitseva poliittinen tilanne, aatteet ja tapahtumat Euroopassa ja Amerikassa. Blake heijastelee tässä trilogiassaan etenkin valistuksen aatteita, amerikkalaista vallankumousta (1776) ja toisaalta Ranskan suurta vallankumousta (1789–1794) ja näihin liittyvää *ancien régime* murtumista. Kaikki edellä mainitut tapahtumat runoilija näkee osana jumalten ja ihmisten välistä vuorovaikutusta ja maailmankaikkeuden suurta, kosmista näytelmää (Bentley 2001, 122–, 129–157; Ackroyd 1995, 127–; King 1991, 89–; Lindsay 1979, 77–).

3 Blaken epiikan runomitasta esim. Wallis & Sloss 1957a, II: 1–2; Vrt. Wikipedia: ”Septenaari”.

4 Blaken runouden, alkemian, kabbalan, gnostilaisuuden yhtymäkohdista: Raine 1969; Scholem 1987, 16–17, 197–198, 234–238; Segal 1992, 137–; Scholem 1996, 16, 97; Spector 2001a; Spector 2001b; Jonas 2005, 33.

5 Blaken epiikan neologismien merkityksiä avaavat pätevästi mm. Wallis & Sloss 1957b, 124–263; Ostriker 1977, 1043–1057; Damon 1988; Freeman 2017; Hakkarainen 2018, 143–255.

Kuva 1. Urizen iskee langenneen (materiaalisen) maailman rajoja. William Blake: *The Ancient of Days* ("Vanhaikäinen"). *Europe: A Prophecy* -runoelman kuvitusta. Kopio H: Levy I (Erdman), Objekti 3. Vedostettu 1795. Houghton Library: Harvard University, Cambridge, Massachusetts, USA. Public Domain.

Helvetin Raamattu-trilogia

Oliko Blakella koskaan "Helvetin Raamattua"? Blake-suomenosvalikoimassa *Taivaan ja helvetin avioliitto ja muuta proosaa* Tuomas Anhava (1993b, 73) on suomentanut *The Marriage of Heaven and Hell* (1790–1793) -teoksen loppuun kuuluvan jakson: "Huomautus. Tämä Enkeli, josta nyt on tullut Perkele, on minun erityinen ystäväni: me luemme yhdessä Raamatun infernaalista eli diabolista merkitystä, jonka maailma on saava tietää, mikäli käyttäytyy hyvin." Tuomas Anhava (1993) on kuitenkin jättänyt kääntämättä Blaken *A Memorable Fancy*-proosarunon viimeisen lauseen: "I have also The Bible of Hell, which the world shall have whether they will or no." ("Minulla on myös Helvetin Raamattu, jonka maailma on saava halusipa sitä tai ei." Suom. oma; Blake 1988, 43). Tuomas Anhavan (1993b, 145) kirjoittaman *Huomautuksia ja selityk-*

siä -jakson mukaan "Helvetin Raamattu, jota Blake piirtämästään nimiöstä päätellen on suunnitellut, ei valmistunut tai ehkä kehittynyt aietta pidemmälle". Mielestäni Tuomas Anhava (1993b) on tässä väärässä ja samaa mieltä kanssani ovat muun muassa Ackroyd (1999, 178), Damon (1988, 46), Bloom (1988, 904) ja Lindsay (1978, 115). Tuomas Anhava (1993b) ei tainnut aivan ymmärtää, mitä William Blake tarkoitti ilmaisullaan "The Bible of Hell"—mutta ei taida ymmärtää moni muukaan. Peter Ackroyd (1999, 178) näyttää ajattelevan, että William Blaken "The Bible of Hell" on sama asia kuin kaikki Lambethin kauden profeettalliset draamat (1790–1795), mutta esimerkiksi Jack Lindsayn (1978, 115) mukaan tämä on vain ja ainoastaan sama asia kuin kaivertamaton eepinen runoelma *Vala, or the Four Zoas* (1795–1804). Harold Bloom (1988, 904) taas näyttää uskovan, että se on sama asia kuin runoilijan kaikki niin kutsutut illuminaatiokirjat. Itse kannatan kuitenkin S. Foster Damonin (1998, 46) esittämää arvelua, jonka mukaan William Blaken Helvetin Raamattu on sama asia kuin Lambethin kauden profeettalliset draamat *The Book of Urizen* (1794), *The Book of Ahania* (1795) ja *The Book of Los* (1795).

Näin ymmärrettynä Blaken Helvetin Raamattu-trilogia voidaan nähdä Mannerten profetiat -trilogian narratiivisena esinäytöksenä ja hänen esoteerisen jumaldraamansa theogoniana. Trilogian väljänä esikuvana on ollut heprealaisen Raamatun Genesis ja Exodus, joita Blake tässä parodioiden varioi (Singer 2000, 178). Trilogian ensimmäisen osan eli *The Book of Urizen* -runoelman keskushahmona hallitsee synkeänpateettinen Urizen, "Valon enkeli". Nimen 'Urizen' etymologinen tausta saattaa olla englannin kielen sanat "Your Reason" ja/tai kreikan kielen verbi *ourizein* (rajoittaa), joka on myös englanninkielisen sanan *horizon* (horisontti) etymologinen alkuperä (Damon 1988, 419). Sheila A. Spectorin (2001b, 131) mukaan nimen 'Urizen' etymologinen alkuperä on kuitenkin yhdistelmä hepreankielisistä sanoista *or* (valo) ja *razon* (prinssi). Gershom Scholem (1991, 53) antaa tulkinnan heprean sanasta *ratson* (sanan radikaalit: R-TS-N), jonka mukaan sanan keskimmäisen radikaalin ollessa 'sadé' se tarkoittaa samaa kuin muun muassa tahto, mielihyvä. Martti Liljeqvist (2004, 435, 446) kertoo, että sanan keskim-

mäisen radikaalin ollessa 'záyin' (sanan radikaalit: R-Z-N) tämä sana kuitenkin tarkoittaa samaa kuin kansan johtaja tai ruhtinas, mutta koska kyseessä on niin kutsuttu homonyyminen sana, sillä on myös kokonaan toinen merkitys: näivettävä sairaus, hivuttava tauti.

Urizenin persoonallisuuteen Blake on ammentanut vaikutteita, elementtejä ja muistumia kolmesta maailman uskontojen keskeisestä hahmosta. Ensinnäkin Urizenissa on muistumia hindulaisen Veda-kirjallisuuden Luoja Jumala-Brahmasta (esim. Raine 1969, II:51; Weir 2003). Toiseksi hänessä on vaikutteita Vanhan testamentin kiivaasta ja mustasukkaisesta Jumalasta, Jahvesta (Damon 1988, 160, 420). Kolmanneksi Urizenin hahmo muistuttaa antiikin gnostilaisuuden Jaldabaothia, ”tämän maailman prinssiä ja herraa”, joka gnostilaisessa mytologiassa on todellisen (transsendenttisen) Jumalan vääristymä ja irvikuva ja joka loi virheellisesti vääristyneen (näkyväisen, materiaalisen) maailmankaikkeuden vääristä aineksista (materiaasta, illuusiosta) (Damon 1958, 116; Raine 1969, I: 58; Damon 1988, 119; Nuttall 1998, 217–218; Leiderman 2019; vrt. Blake 1993, 118–). Nimi 'Jaldabaoth' oli siis yksi muun muassa ofilaisten ja setiläisten gnostilaisten lahkosten käyttämä pseudonyymi Vanhan testamentin kiivaalle ja mustasukkaiselle Jumalalle, Jahvelle (vrt. esim. Filoramo 1992, 99; Couliano 1992, 99–; Dunderberg 2001, 23; Pearson 2007, 45–47, 52–53, 57–59). nimen 'Jaldabaoth' etymologiseen alkuperään on uskottu juontuvan arameasta: ilmaus *yaldā bahuth* tarkoittaa sananmukaisesti ”Kaaoksen lasta”, mutta Gilles Quispel (2008, 64) kuitenkin merkitsevästi kieltää tämän ja väittää ilmauksen alkuperäisen merkityksen olevan tuntematon. Birger Pearson (2007, 107) ehdottaa alkuperäksi yhdistelmää hepreankielisistä sanoista: Yao-El-Adonai-Sabaoth, mutta Gershom Scholem (1974) mukaan etymologinen tausta on pikemminkin aramean ilmaus *jald sabaoth* (”Sapatin Luoja”) (Rasimus 2009, 105). Nimi 'Jaldabaoth' esiintyy näkyvästi muun muassa Nag Hammadin teksteihin lukeutuvan, setiläis-gnostilaisen *Johanneksen salaisen kirjan* koptinkielisessä tekstissä ja muuta sen käyttämiä nimityksiä demiurgista ovat esimerkiksi hepreankieliset ilmaukset *Saklas* (”Hullu”) ja *Samael* (”Sokea Jumala” t. ”Sokeiden Jumala”) (vrt.

esim. Dunderberg & Marjanen & Salmenkivi 2001, 51; Pearson 2007, 65–; Rudolph 1998, 102). Blake ei kuitenkaan käytä mitään näistä klassisen gnostilaisuuden nimityksistä demiurgille vaan hänen valintansa on merkitsevästi 'Urizen'. Blaken epiikan kuvituksissa esitetty Urizenin fyysinen ulkomuoto on selvästi saanut vaikutteita heprealaisen Raamatun antropomorfisista jumaluuskuvauksista. Blake piirsi ja maalasi Urizenin hahmon hyvin samankaltaisella tavalla kuin ”Vanhaikäinen” kuvataan Danielin kirjassa:

Minun sitä katsellessani valtaistuimet asetettiin, ja Vanhaikäinen istuutui. Hänen vaatteensa olivat valkeat kuin lumi ja hänen päänsä hiukset kuin puhdas villa. Hänen valtaistuimensa oli tulen liekkejä, ja sen pyörät olivat palavaa tulta. Tulivirta vuoti, se kävi ulos hänestä; tuhannen tuhatta palveli häntä, ja kymmenen tuhatta kertaa kymmenen tuhatta seisoi hänen edessänsä. Oikeus istui tuomiolle, ja kirjat avattiin. (VKR: Dan. 7:9–10).

Kuva 2. Urizen kirjoittaa nimiä Elämänkirjaan ja Kuolemankirjaan Lain Taulujen edessä ja Mysteerin Puun vierellä. William Blake: *The Book of Urizen* (1794). Kopio C, Levy 1 (Erdman), Objekti 1. Yale Center for British Art: New Haven, Connecticut, USA. Public Domain.

Eräs edustavimpia ja tunnetuimpia William Blaken visuaalisia tulkintoja ja kuvauksia kopeasta järjenjumala Urizenista on nimellä *The Ancient of Days* (suom. ”Ikiaikainen”, ”Vanhaikäinen”, ”Muinainen”) tunnettu Blaken grafikanlehti (Kuva 1), jonka taustalla olevan kuparilevyn runoilija kaisersi vuonna 1794 ja jonka vedokset hän liitti *Europe: A Prophecy* -runoelman yhteyteen. Samankaltainen hahmo komeilee myös Blaken *The Book of Urizen* -runoelman kannessa: Valkopartainen mies, joka kirjoittaa kahdella kädellä sielujen historioita samanaikaisesti kahteen kirjaan, toiset Elämänkirjaan ja toiset Kuolemankirjaan (Kuva 2). Tämän vanhatestamentillisen hahmon tulkinta William Blakella on leimallisen gnostilainen: hänen hahmonsa ei ole laupias vaan ”väärä jumala”, sorron ja kauhun entiteetti, joka armottomalla ja säälimättömällä kädellään tyrannisoii ja sortaa koko maailmaa. Kannattaa huomioda, että *America: A Prophecy* ja *Europe: A Prophecy* -runoelmissa tekopyhä järjenjumala Urizen assosioituu Iso-Britannian siirtoma-

imperiumin valtaeliitin ideologiaan, jota leimasi hegemoninen konservatiivisuus ja tukeutuminen virallisen kristinuskon vallitsevaan suuntaukseen. 1700-luvun Amerikan ja Euroopan historiallisilla näyttämöillä konservatiivisten ryhmien aatehistoriallisina vastapooleina esiintyneet valistusfilosofit ja radikaalivallankumoukselliset voimat sen sijaan assosioituvat Blakella (useimmiten) pikemminkin ”Punaisen Demonin”, Orcin seksuaaliseen, himokkaaseen ja ”helvetilliseen” hahmoon, joka toimii Urizenin haastajana (Damon 1988, 309–311, 419–424).

Urizenin hahmo on olennaisesti esillä ensimmäisiä kertoja William Blaken kuvataiteellis-kaukokirjallisuudessa tuotannossa hänen runossaan *To Nobodaddy* (”Eikukaanisälle”), joka on kirjoitettu noin vuonna 1793 tai sitä ennen ja joka on säilynyt lukijoille niin kutsutussa Rosetti-käsikirjoituksessa:

Why art thou silent & invisible,
 Father of Jealousy?
 Why dost thou hide thyself in clouds
 From every searching Eye?

Why darkness & obscurity
 In all thy works & laws,
 That none dare eat the fruit but from
 Thy wily serpent’s jaws?
 Or is it because Secrecy
 Gains females’ loud applause?

(Blake 1988, 471).

Urizen esiintyy Blaken runoudessa ove-lana ja viekkaana petona, ”hämähäkinä”, joka ”kutoo” tämänpuoleisen (materiaalisen) maailmankaikkeuden, joka on olennaisesti harha ja illuusio, lumoava maaginen esitys, joka kuitenkin on ansa; Urizenin sieluja nielevän saalistuksen (looginen?) väline on juuri materialistisen filosofian ”Uskonnon Verkko” (Raine 1969, II: 51–52, 218; Damon 1988, 423; Nanavutty 1957, 169–171; vrt. Blake 1988, 82, r. 25: 5–22). William Blaken Urizenissa on todellakin ilmeisiä hämähäkkiin viittaavia piirteitä ja joskus Blaken epiikassa kuten muun muassa runoelman *Europe: A Prophecy* ku-

vituksessa runoilija vihjailee hänen läsnäoloonsa kuvaamalla hämähäkinseittejä. Kuriositeettina mainittakoon, että teoksessaan *Der Antichrist: Fluch auf das Christenthum* (1895, suom. ”Antikristus”, 1908) Friedrich Nietzsche kutsuu kristinuskon Jumalaa ”hämähäkkijumalaksi” ja myös monia muita yhtymäkohtia Blaken ja Nietzschen välillä on löydettävissä (esim. Eliot 1960, 275–280; Birenbaum 1992; Keane 2016; vrt. Nietzsche 2001, 24). Kathleen Rainen *Blake and Tradition* (1969, II:51) on pyrkinyt osoittamaan Urizenin yhteyden Brahmaan, jota hindulaisuus pitää (nykyisen, vallitsevan) maailman-kaikkeuden alkuperäiseen Luojajumalana ja joka toisinaan kuvataan hindulaisuudessa hämähäkinä. Hämähäkiksi Brahman kuvasi myös muun muassa Blaken aikalainen Joseph Priestley teoksessaan *A Comparison of the Institutions of Moses with Those of the Hindoos and Other Ancient Nations* (1799, 50; vrt. Weir 2003, 63, 67–).

Hindulaisuuden pyhissä kirjoituksissa Brahma ei ole kuvattu yksinomaan hyvän tahtoisen ja laupiaan hahmona vaan pikemminkin kaksijakoisena, sekä jumalien (sanskrit. *suras*) että demonien (sanskrit. *asuras*) isänä. Esimerkiksi hindulaisuuden tunnetuimpiin teksteihin lukeutuvan *Bhagavata Puranan* (ts. *Śrīmad Bhāgavata Mahā Purāna* eli *Śrīmad Bhāgavatam* eli *Bhāgavata*) mukaan luodessaan maailman Brahma kyllästi kaiken sekä hyvällä että pahalla, materiaalisella ja hengellisellä, alulla ja lopulla. Näin ollen Brahma on ihmiskunnan, kaikkien tiedon lajien, musiikin, tanssin ja joogan, puheen ja uskonnollisten tekojen, sanskritin kielen ja Vedojen hengellisen totuuden (sanskrit. *dharma*, ”oppi”) myyttinen alkuunlajittaja, mutta toisaalta myös kaiken katoavaisen ja virheellisen (sanskrit. *bhrama*) sekä harhaisen ja illusorisen (sanskrit. *maya*) ja myös kuoleman (sanskrit. *mara*) alkuperäinen synnyttäjä (Cartwright 2015; Williams 2003, 87–; Doninger 2004, 43–; Daniélou 1991, 232–249. vrt. myös Doninger O’Flaherty 1980, 57–). Blaken elinaikana vaikuttanut huomattavan indologi ja kielitieteilijä William Jonesin (1746–1794) essee ”On the Gods of Greece, Italy and India” (kirjoitettu 1784), joka julkaistiin Lontoossa *Asiatic Researches* -julkaisussa vuonna 1788, sisältää William Jonesin oman englanninkielisen käännöskatkelman alun perin sans-

kritinkielisen *Bhagavata Puranan* persiankielisestä versiosta, joten voidaan pitää mahdollisena (tai kenties jopa todennäköisenä), että Blake tunsi ainakin elementtejä tästä teoksesta (Weir 2003, 57–).

The Book of Urizen (1794)

Olen edellä käsitellyt William Blaken ”The Bible of Hell” -trilogian ehkä näkyvintä hahmoa eli Urizenia. Trilogiaa lukiessa ja tutkiessa kannattaa heti alusta alkaen kiinnittää huomiota sen päähenkilöiden nimiin, sillä ne tarjoavat avaimia sen tulkintaan. William Blaken *The Book of Urizen* -runoelman päähenkilöitä ovat Urizenin ohella Los, Enitharmon ja Orc. Käsitelen seuraavaksi tutkijoiden huomiota näiden nimien etymologisista alkuperistä, jotka runoilija itse merkitsevästi jätti selitystä vaille.

Tutkijoiden pohdintoja Blaken epiikan nimen ’Los’ etymologisista alkuperistä summaa Summerfield (1998, 463), johon tiivistelmäni perustuu. Nimi ’Los’ on anagrammi latinan sanasta *Sol*, ”Aurinko”. Englannin sana *loss*, ”menetyks” on likellä Losin nimeä, mikä David V. Erdmanin (1977) mukaan saattaa olla Blaken tietoinen viittaus tosi-seikkaan, että hänen mytologiassaan Los edustaa Urthonaa eli Mielikuvituksen ja Intuition voimapiiriä eli *zoaa* juuri maailman ja ihmiskunnan nykyisin vallitsevassa tilassa, joka Blaken mielestä on ’langennut’ alkuperäisestä ykseydestä ja harmoniasta (vrt. William Blake: *The Four Zoas*. 84:27–28). Northrop Frye (1957) ehdottaa, että nimen ’Los’ etymologinen tausta saattaa olla myös Geoffrey Chaucerin käyttämä keskiaikaisen englannin sana *loos*, joka viittaa (runoilijan) maineeseen. Peter F. Fisher (1961) ehdottaa kreikan sanaa *Logos* (suom. ”sana”, ”mieli”, ”järki”). Muita mahdollisia etymologisia alkuperiä nimelle ’Los’ ovat myös muun muassa Edward J. Rosen (1967) ehdottama monikkomuoto englanninkielisestä huudahduksesta ”Lo!” (”Katso!”) ja/tai Aileen Wardin (1972) ehdottama muunnos englannin sanasta *Soul* (”Sielu”). Pohdintoja nimen ’Los’ etymologisesta alkuperästä jatkaa muun muassa Sheila A. Spector (2001b, 181).

Morton D. Paleyn (1970, 256) mukaan Los assioituu klassisen Kreikan mytologian Hefaistokseen, tulen, tulivuorten, seppiä ja taonnan jumaluuteen, jonka roomalainen vastine on Vulkanus;

Paracelsus kutsui alkemiaa “Vulkanuksen työksi”. Blaken Los on auringonjumala samoin kuin antiikin Kreikan klassisen mytologian laulun ja runouden jumaluus, Apollo. Losin puoliso Enitharmon sen sijaan on kuunjumalatar (Damon 1988, 124–, 246–). Tutkijoiden huomioita nimen ’Enitharmon’ etymologisista alkuperistä summaa jälleen Summerfield (1998, 445). Nimi ’Enitharmon’ saattaa olla johdettu kreikan adjektiivista *anerithmon* (”luvuton”) tai *enarithmios* (”laskettu”, ”numeroitu”) tai olla yhdistelmä englannin sanoista *zenith* (”lakipiste”, ”zeniitti”) ja *harmony* (”harmonia”). Harold Bloomin (1965) mukaan Enitharmon on olennaisesti luvuton Ikuisuudessa, mutta avaruuden jumalattarena hän jää tämänpuoleisessa ajallisessa maailmassa mittaamisen ja lukujen saaliiksi. Thomas Wrightin (1929) mukaan nimi ’Enitharmon’ on yhdistelmä nimistä ’Enion’ ja ’Tharmas’, jotka *Vala, or the Four Zoas* -runoelman ensimmäisen yön mukaan ovat Enitharmonin vanhemmat.⁶

Enitharmonin ja Losin pojan nimi on ’Orc’, jonka etymologista alkuperää Summerfield (1998, 437–438) myös pohtii. Mahdollisia vaihtoehtoja nimen ’Orc’ etymologiseksi alkuperäksi ovat muun muassa latinan sana *cor* (”sydän”), sillä Orc saa syntynsä Enitharmonin sydäimestä, tai latinan sana *Orcus*, joka viittaa klassisen maailmankuvan helvettiin ja sen hallitsijaan, Plutoon (Damon 1924; viimeksi mainittua merkitystä korostaa varsinkin Harold Bloom (1963), joka näkee siinä ironisen vivahteen). David V. Erdmanin (1954) mukaan mahdollinen alkuperä nimelle ’Orc’ on myös kreikankielinen sana *orcheis* (”kivekset”), sillä Blaken Orc on usein avoimen seksuaalinen hahmo. Kathleen Raine (1969, I: 339) sen sijaan jäljittää nimen ’Orc’ vanhahtavaan englannin kielen sanaan *orc*, jota John Milton käyttää *Paradise Lost* -runoelmassaan (XI, 835) ja jonka suomenkielinen merkitys on ”valas”, ”merihirviö”.⁷

Seuraavaksi lähemmin *The Book of Urizen* -runoelman juonesta. Runoelma alkaa Urizenin ilmes-
tymisestä. Seuraavaksi ilmestyy Los. He ovat ikuisia, ”Ikuisuuden poikia”, heitä ennen ”ei ole ketään, josta Blake rohkenisi avoimesti kertoa” (Ackroyd 1995,

173–). Voidaanko tästä kuitenkin päätellä, että Blakelle ’Ikuisuus’ on Losin ja Urizenin yhteinen isä? Jos näin on, syntyy houkutus verrata Blaken ’Ikuisuutta’ koskevaa mytologista kehittelyä Persian zarathustralaisuuden korkeimpaan jumaluuteen, Ahura Mazdaan. Ahura Mazda (suom. ”Viisas Herra”) on usein zarathustralaisuuden pyhissä kirjoituksissa kuvattu itsessään transsendenttisenä, täydellisen näkymättömänä, kuulumattomana ja tuonpuoleisena, mutta kuitenkin mitä suurimmassa määrin osallisena tämän maailman tapahtumiin sikäli, että hän on lähettänyt tähän maailmaan kaksi poikaansa: Ozmond (Hyvä) ja Ahriman (Paha). Näiden kahden pojan välillä käydään tässä maailmassa loputonta, keskinäisen sisaruskateuden ja -vihan leimaamaa sotaa Korkeimman Isän ja koko maailmankaikkeuden valta-aseman perimyksestä (Whitrow 2000, 49–53). Kuitenkin Blaken ja zarathustralaisuuden mytologisessa kehittelyssä on selvästi myös eroa: zarathustralaisuuden mukaan veljesten Ozmond ja Ahriman isä Ahura Mazda on ”yhtä kuin Aika”, mutta Blakelle veljesten Los ja Urizen isä on merkitsevästi pikemminkin ’Ikuisuus’ (vrt. Damon 1988, 129–130: ”Eternity”). Sen sijaan Blake kuvaa Losin olevan ”yhtä kuin Aika” ja hänen puolisonsa Enitharmon on ”yhtä kuin Avaruus” (Damon 1988, 404; Maung 1924, 71). Lukija huomioikoon, että zurvanismissa, joka on huomattava zarathustralaisuuden lahko, Aika (*Avesta: Zurvan*) on kuitenkin määritetty korkeimmaksi jumaluudeksi, jonka poikia ovat nämä kaksi: hyvän prinssiippi Ahura Mazda (Ohrmazd) ja pahan prinssiippi Anra Mainya (Ahriman) (Zaehner 1955, 410; Zaehner 1975, 198–200; Boyce 1992, 142).

The Book of Urizen -runoelman toisessa luvussa on Blaken teologis-mytologisesti hämmästyttävä jaks-
so, joka käsittää Urizenin, ”Valon Prinssin” puheen ennen lankeamistaan (materiaan). Kohtauksessa Urizen muun muassa vakuuttaa, haluavansa rauhaa ja hallintoa, jossa vallitsee ”Yksi Jumala, Yksi kuningas ja yksi Uskonto” (Blake 1988, 72). Runoelman seuraava dramaattinen tapahtuma runoelmassa on kolmannen luvun kohta, jossa Urizen löytää tai

6 Spekulaatioita jatkaa mm. Spector (2001b, 91, 118).

7 Spekulaatioita jatkaa mm. Spector (2001b, 89–90).

keksii Kuoleman: hän tekeytyy materiaksi. Tai Blaken ilmaisua täsmällisemmin seuraten: ”saveksi”. Tämä tapahtuu, kun Urizen erottautuu (siamilaisen?) veljensä Losin kyljestä, mikä jossain määrin muistuttaa *Bhagavata Puranan* hindulaista myyttiä Brahman syntymästä Vishnun napaan juurtuneesta lootuskukasta (Wilkins 1990, 117). Urizenin teon seuraus on välitön kuolema. Paradoksaalisesti Urizen, ikuisista jumalista ikuisin, siis todellakin, kuolee heti 3. luvun lopussa (Blake 1988, 73–74). Urizenin kuolemalla on dramaattisia seurauksia ikuisuudessa. Los, jota yhdistää Urizeniin siis veljeys (molempia kutsutaan ”Ikuisuuden pojiksi”), ryhtyy elvyttämään Urizenia. Elvytys (tai oikeammin luominen, sillä juuri tämä on Losin toiminnan muoto; Los luo Urizenille fyysisen ruumiin) onnistuu ja Urizen virkoaa ”unestaan” – mutta dramaattisella tavalla nyt juuri materiaalisessa todellisuudessa. Koska kukaan ikuisista ei ole koskaan aikaisemmin tullut yhdistetyksi materiaan, Urizenista tulee nyt materiaalisen todellisuuden ja maailman herra. Samalla hän alkaa erittäin voimakkaasti dominoida. Hänestä tulee ylijumala, mikä tapahtuu siis paradoksaalisesti juuri sitomalla itsensä ”kahleisiin” (materiaan). Kun Los näkee tämän, hän tuntee sääliä. (Los tuntee siis sääliä nimenomaisesti Urizenia kohtaan, jonka hän näkee kahleissa). Tällä on kosminen seuraus: Los ”emanoituu” siis jakaantuu, kahdentuu. Emanatio on nimeltään Sääli, joka on Ensimmäinen Naaras ikuisuudessa. Tämä emanatio saa sittemmin nimen ’Enitharmon’ (”Intuitio”, ”Uskonto”, ”Harmonia”), josta tulee Losin aviopuoliso. He saavat lapsen, nimenomaisesti pojan, jonka nimi tulee olemaan ’Orc’ (”Himo”, ”Kapina”, ”Käärme”). Useiden Blake-tutkijoiden mukaan Blaken kuvaus Losin, Enitharmonin ja Orcin perheen dynamiikasta (19:10–20:32) ennakoii Sigmund Freudin psykoanalyttistä teoriaa niin kutsutusta Oidipus-kompleksista (Summerfield 1998, 488–).

S. Foster Damonin (1988) nykyisin hyvin laajasti Blake-tutkijoiden keskuudessa hyväksytyyn näkemyksen mukaan (materiaalisen) maailman, kasvilisuuden ja Edenin puutarhan luominen Urizenin toimesta kuvataan *The Book Urizen* -runoelman seuraavassa kohtauksessa eli riveillä 20:33–41 (Damon 1988, 53), mutta jotkut Blake-tutkijat kieltävät kokonaan *The Book of Urizen* -runoelman kosmogonisen

tason (Summerfield 1998, 487). Jos katsotaan, että tässä kohtauksessa kuvataan materiaalisen maailman kaaoksen ja todellisuuden luominen Urizenin toimesta, hän tekee sen juuri luotaamalla sen kvantitatiivisilla mittaamisen välineillä. Blake:

Urizen muodosti viivan & luotaimen
jakaakseen Syöverin alapuolellaan.
Hän muodosti jakavan säännön:
Hän muodosti vaakoja punnitsemiseen;
Hän muodosti massiivisia painoja;
Hän muodosti vaskisen kvadrantin;
Hän muodosti kultaisen harpin
ja alkoi tutkia Syöveriä
ja hän istutti hedelmäpuutarhan

(Suom. oma. Blake 1988, 80–81).

Keskiaikaisten kristillisten käsikirjoitusten Jumala-kuvauksia seuraten Blake yhdistää kuvituksissaan Urizenin hahmoon merkitsevän usein juuri kultaisen harpin symbolin. Urizenin toimintamuoto on ”rajoittaminen”: harppi, viiva ja rajanveto on Blaken Urizenin yhteydessä toistuvia teemoja (Ackroyd 1995, 357). Esimerkiksi Blaken *Europe: A Prophecy* -runoelmaan liittämässä *The Ancient of Days* -grafikanlehdessä esiintyvä valkopartainen vanha mies, jolla on kädessään harppi, on selvästi Urizen. Urizenilla on harppi ja hän piirtää sillä viivan, varsinkin järjen piirin, joka on Blakella nimenomaisesti järjen ”rajoitettu piiri”, mikä näkemys on aluillaan jo *Ei ole Luonnollista Uskontoa* (1788) -kuparilevysarjan filosofisissa katkelmissa, joissa hän kirjoittaa: ”Järki eli kaiken sen piiri, jonka me jo tiedämme, ei ole sama kuin sitten, kun tulemme tietämään enemmän” (Blake 1993, 35). Blaken *The Book of Urizen* -runoelmassa kuvataan edelleen Urizenin matkat läpi koko maailmansa ja Urizenin lasten syntymä sekä Urizen kiroamassa lapsensa, sillä ”yksikään elävistä ei voi noudattaa Urizenin rautaisia lakeja edes hetken vertaa”. Damonin (1988, 52) mukaan runoelman viimeisillä riveillä ”edetään kuvaukseen ihmiskunnan rappeutumisesta Urizenin (materialistisen) uskonnon alaisuudessa.”

Teoksessaan *William Blake – His Philosophy and Symbols* (1958) Samuel Foster Damon on otsikoinut

analyysinsä Blaken *The Book of Urizen* -teoksesta sanoin *The Cosmic Tragedy* ("Kosminen Tragedia"). Blaken *The Book of Urizen* -runoelman kuvaama maailmansyntymyyttiä voidaan kuvailla alkuperäisen ykseydestä hajoamisena, josta runoilija käyttää nimitystä *The Fall* ("lankeaminen", "vajoaminen"). Toisin kuin heprealaisen Raamatun *Genesis* ja myös Platonin *Timaios*-dialogi kertovat maailmankaikkeuden varhaisessa alussa tapahtuneesta materiaalisesta maailman luomisesta viisaan Jumalan toimesta Blake ei allekirjoita "se oli kaikki hyvää"-näkemystä (vrt. 1. Mooseksen kirja 1:31; Platon 1999b, V: 244–5), sillä hänen näkemyksensä mukaan materiaalisesta maailman luominen ja syntyminen on päinvastoin pahin mahdollinen absoluuttinen paha. Materiaalisen maailmankaikkeuden luomisen yhteydessä muodostunutta (luonnollisen) ihmisen hahmoa Blake kuvailee *The Book of Urizen* -runoelmaa seuraavassa *The Book of Los* -teoksessaan sanoin "Inhimillinen Illuusio Pimeydessä" (*a Human Illusion in Darkness*). Blaken kosmologiaa voidaan kutsua näiltä osin lähinnä gnostilaiseksi, sillä hän korostaa materiaalisen todellisuuden ja ihmisen fyysisen kehon harhaista ja petollista luonnetta (Damon 1988, 419–. "Urizen"). Tähän näkemukseen yhdistyy Blaken kritiikki valtavirran kristinuskkoa vastaan: kristityt syyllistyvät gnostilaisittain tarkastellen räikeään yksinkertaistukseen ja materialismiin, koska he uskovat Genesiksen luomiskertomuksen olevan täydellinen kertomus ja koko kuva ihmiskunnan ja maailmankaikkeuden luomisesta Jumalan toimesta. Tunnetusti kristillisellä uskolla on ollut jo vuosisatojen ajan oma polemiikkinsa gnostilaisuutta vastaan, jonka on usein nähty henkilöityvän juuri kirkkoisä Augustinuksen (354–430) elämännäkemykseen ja teologiaan, jonka keskeistä antia on merkitsevästi *Contra Faustum Manichaeum* (n. 383) -teoksen kritiikki aikansa huomattavaa manikealais-gnostilaista opettajaa, Faustus Mileveläistä vastaan (vrt. esim. BeDuhn 2009; BeDuhn 2013). *Contra Faustum Manichaeum* -teoksen kitkerimpiin kuuluvassa jaksossa Augustinus asettaa vastakkain kristittyjen ja manikealaisten uskonkäsitykset seuraavin sanakääntein:

Ne, jotka ovat uskonsa puolesta vajavaisia ja siitä johtuen kykenemättömiä vastaamaan kaikkeen sofismiinne, ovat kuitenkin tarpeeksi viisaita ymmärtämään, että heidän ei tule olla missään tekemisissä kanssanne. Te etsitte semikristittyjä petkuttaaksenne heitä; Me kuitenkin tahdomme todistaa teidän olevan valhekristittyjä, että kristityt ottaisivat opikseen teidän oppinne kumoamisesta ja vähemmän edistyneet oppisivat välttelemään teitä. Kutsutteko meitä käärmeen lapsiksi? Oletteko kokonaan unohtaneet, kuinka usein olettekaan nähneet paratiisin kiellon moitittavana ja olette ylistäneet käärmettä Adamin silmien avaamisen johdosta? Nimitys, jonka olette antaneet meille, sopii paremmin teille. Te olette käärmeen omia sekä silloin kun te parjaatte sitä että myös silloin kun te ylistätte sitä.

(Suom. oma. Augustine of Hippo 1887, Book I: 3).

Huomioitakoon tässä, että myös platonisteilla on antiikista alkaen ollut polemiikkia gnostilaisuutta vastaan, vaikka näillä kahdella on useita yhteneväisiä näkemyksiä, vaikutteita ja käsitteitäkin. Italialainen uskontotieteilijä Ugo Bianchi (1978) kutsuukin platonista elämännäkemyksiä "kosmiseksi" ja gnostilaisuutta "antikosmiseksi": platonismi uskoo materiaalisen maailmaan olevan hyväntahtoisen Jumalan pohjimmiltaan lempeä, mielekäs luomus, mitä dogmia gnostilaisuus ei allekirjoita (Jonas 1963, 43, 46, 51, 53, 63–64, 68, 88; Couliano 1992, 27, 45, 55–56, 69, 256; Filoramo 1992, xii, 12–13, 22). Uusplatonistinen filosofi Plotinus (n. 205–270) polemisoi *Enneadit*-teoksessaan gnostilaisuutta vastaan sanoin: "Gnostikot sanovat kuolemattomaksi, jumalalliseksi omaa sieluaan, ihmissuvun mitättömimpien sielua; Mutta taivaat ja niissä olevat tähdet muka eivät ole missään yhteydessä Kuolemattomaan Sieluun, vaikka ne ovat paljon puhtaampaa ja kauniimpaa ainesta kuin he" (Russell 1999a, 351; Narbonne 2011; vrt. Plotinus 1991, 113–). Eklektinen William Blake näyttää kuitenkin sangen mutkattomasti ammentaneen aineksia elämänsä katsomukseensa ja kosmologiaansa

kaikista näistä neljästä hengellisestä traditiosta: juutalaisuudesta, kristinuskosta, gnostilaisuudesta ja uusplatonismista, vaikka näiden suhde toinen toisiinsa on ollut antiikista alkaen poleeminen. Damon (1958, 116) on kiinnittänyt huomiota edelleen myöskin Blaken kosmologian ja maailmansynty-myytin yhtenevyyksiin buddhalaisuuden vastaavien näkemysten kanssa (vrt. myös Ferrara 2017). Tämä ei liene sattumaa, sillä eräät tutkijat uskovat buddhalaisuuden vaikuttaneen gnostilaisuuden oppeihin ja näkemyksiin elämästä ja maailmankaikkeudesta. Elaine Pagelsin klassikotutkimuksen *The Gnostic Gospels* (1979, suom. *Gnostilaiset evankeliumit*, 2006) mukaan Paavali puhuu ”synnistä” ja ”katumuksesta”, mutta (buddhalaisuuden tavoin) antiikin gnostilaisuus puhuu pikemminkin ”harhakuva-iluusiosta” ja ”valaistumisesta” (Pagels 1990, xx–xxi, 19,157; Pagels 2006, 20, 172–, 178–; samoin Conze 1967, 665; vrt. Jonas 2001, 62–73).

Kuva 3. William Blake: *Newton*. 1795. Tate Gallery, Lontoo (Creative Commons CC-BY-NC-ND (3.0 Unported))

Blaken Lambethin kaudelta periytyvässä ”Newton”-kuparipiirroksessa Isaac Newton on kuvattu kädessään harppi eli symbolinen esine, jonka runoilija yhdistää urizeniseen järkeen (vrt. kuva 3). Voidaan näyttää toteen, että Blaken runotuotannossa gnostilaisella protestilla Urizenin ”järkeä” vastaan on esteettinen, intellektuaalinen ja filosofinen merkitys, mutta myös poliittinen ja yhteiskuntakriittinen sanoma. Kuten jo edellä totesimme, Blaken mytologiassa Urizen yhdistyy kaikkinaisen energisen, elinvoimai-

sen ja alkukantaisen rajoittamiseen, masentamiseen ja sortamiseen: Blake yhdistää Urizenin hahmon varsinkin anglikaaniseen valtiokirkkoon, mutta myös 1700–1800-lukujen taitteen Iso-Britannian nousevaan savupiipputeollisuuteen ja rikkaisiin porvareihin, jotka toimivat industrialismin puuhämiehinä, ja edelleen myös Valistuksen rationalistiseen teologiaan ja materialistiseen filosofiaan, Voltairen Ranskassa propagoimaan Newtonin ”kosmologiaan, jossa Jumala on kuollut” (Erdman 1991, 144). Blake näki teollistumisen, Newtonin luonnonfilosofian ja valistusfilosofian välillä siis yhteyden: järjen ylivaltaa korostava rationaalisuus, joka personoituu hänellä juuri ”Valon Prinssin”, Urizenin tekopyhään hahmoon. William Blaken *The Book of Urizen* -teoksessa kuvatut Urizenin eli ”väärän jumalan” neljä poikaa ovat materiaalisen maailman neljä elementtiä: Thirieli (ilma), Utha (vesi), Grodna (maa) ja Fuzon (tuli). David V. Erdmanin (1991, 133–138) tulkinnan mukaan Blake käsittelee siis *Tirieli*-runoelmansa Tirieli-päähenkilössä verhotusti Iso-Britannian kuningas Yrjö III:n imperialistiseen sota- ja mahtipoliittikkaan sitoutunutta psyykeä. Blake havaitsi Yrjö III:n sotapropagandan hyödyntävän retoriikkassaan traditionaalisen anglikaanisen kirkon eli tuolloisen Englannin valtiokirkon käsitteistöä ja ideologista tukea. Tämän havainnon Blaken elinaikana tosin lapsikin olisi voinut tehdä, mutta Blaken havainnot ja johtopäätökset eivät lopu vielä tähän.

Blaken epiikassa Urizeniin, ”Järjen Aikakauden Herraan”, ”Ylpeyden Kuninkaaseen” liittyviä piirteitä ovat myös muun muassa John Locken postuloima, empiristinen ”viiden aistin filosofia” (jonka Blake samastaa materialismiin), hegemoninen vallanhimo, Kymmenen Käskyn lakiin liittyvä kiihkoilu, tekopyhä moralismi ja seksuaalikielteisyys. Kaikki nämä piirteet voidaan helposti yhdistää 1700-luvun loppupuolen Iso-Britanniassa vallinneeseen konservatiiviseen valtaeliittiin, mutta Blaken kritiikin mukaan kaikki tämä leimasi yhtä lailla myös sen intellektuaalisena vastapoolina pidettyä 1700-luvun valistusta ja (suurelta osin) valistusfilosofieja yksilöinä—niinpä Blaken epiikassa myös nämä kaikki yhdistetään enemmän tai vähemmän ilmeisellä tavalla tekopyhään Urizen-demiurgiin (vrt. Damon 1988, 419–426). Kaikesta ”uskontokritiikistään”

huolimatta monet valistusfilosofithan olivat omak-suneet sellaisenaan omaan eetokseensa jotakin perin juurin traditionaalista: itsetyytyväisen moralismin ja puritaanisen seksuaalikielteisyyden. Vaikutelman 1700-luvun valistuksen seksuaalikielteisyydestä antaa myös esimerkiksi Thomas W. Laqueur (2019, 43, 48, 50–, 69–, 250–251), jonka mukaan valistus-filosofeista muiden muassa Jean-Jacques Rousseau ja Immanuel Kant kävivät raivoisalla kiihkolla mo-raalista sotaa masturbaatiota vastaan kun taas Denis Diderotin ja Voltairen asenteet tämän dilemman kohdalla olivat lähinnä ambivalenttisia. Tämän havainnon kohdalla kuitenkin on muistettava, että 1700-luvun valistus oli aatehistoriallisena virtauk-sena sangen heterogeeninen, sillä sen edustajiin voidaan tiettyssä mielessä lukea myös muun muas-sa markiisi de Sade ja Giacomo Casanova, joita todellakaan ei juuri voi puritaanisuudesta syyttää (1700-luvun valistuksen seksuaalimyönteisempää ja ”libertinististä” puolta valottavat mm. Cusset 1999; O’Connell & Cryle 2003; Daibhoiwala 2012). Blake itse taas ei voinut eikä halunnut sitoutua valistuk-sen puritaanisen siiven moralistiseen eetokseen, sillä hän näet uskoi juuri tämän eetoksen—siis puritaanisen seksuaalikielteisyyden hegemoniseen vallanhimoon yhdistyneenä—olevan keskeisenä syynä Eurooppaa ja koko maailmaa rikki repiviin sotiin. Blake itse ilmaisee asian sanoin: ”War is energy Enslavd!” (Damon 1988, 124–125, 367–368, 378–379, 441–442, 447–448). Blaken pasifistinen viesti käy tässä yksiin 1960-luvun hippien agendan kanssa: ”Make love, not war” (vrt. esim. Eisenman 2017, 3–, 26–). Traditionaalisen kristinuskon viral-lisen suuntauksen ja 1700-luvun (rousseaulaisen) valistuksen ”yhtäläistä esteettistä kalseutta” vastaan kapinoi tunnetusti sittemmin myös saksalainen klassisten kielten ex-professori Friedrich Nietzsche (1844–1900) (Graeme 2008, 595–608; Russell 1999b, 341–; Kaufmann 1975, 167–170), jonka filosofia—kuten jo todettua—muistuttaa useammassa kuin vain yhdessä suhteessa Blaken aatteita.

Yhteenveto

William Blaken ”Helvetin Raamattu” -trilogian ensimmäisen osan eli *The Book of Urizen* -runoel-man keskushahmona hallitsee synkeänpateettinen

Urizen, ”Valon enkeli”, jonka persoonallisuuteen Blake on ammentanut vaikutteita hindulaisen Veda-kirjallisuuden Brahmasta ja Vanhan testamentin kiivaasta ja mustasukkaisesta Jumalasta, mutta myös antiikin gnostilaisuuden Jaldabaothista, ”tämän maailman prinssistä ja herrasta”, joka gnostilaisessa mytologiassa on todellisen (transsendenttisen) Jumalan vääristymä ja irvikuva ja joka loi virheel-lisesti vääristyneen (näkyväisen, materiaalisen) maailmankaikkeuden vääristä aineksista (mate-riasta, illuusiosta). Blaken epiikan kuvituksissa esitetty Urizenin fyysinen ulkomuoto on selvästi saanut vaikutteita heprealaisen Raamatun antropomorfisista jumaluuskuvauksista; Blake piirsi ja maalasi Urizenin hahmon hyvin samankaltaisel-la tavalla kuin ”Ikiaikainen” kuvataan Danielin kirjassa (7:9–10). Tämän vanhatestamentillisen hahmon tulkinta William Blakella on leimalli-sen gnostilainen: hänen hahmonsa ei ole laupias vaan ”väärä jumala”, sorron ja kauhun entiteetti, joka armottomalla ja säälimättömällä kädellään tyrannisoii ja sortaa koko maailmaa. Eklektinen Blake näyttää sangen mutkattomasti ammentaneen aineksia kosmologiaansa kaikista näistä viidestä hengellisestä traditiosta: juutalaisuudesta, kris-tinuskosta, gnostilaisuudesta, uusplatonismista, hindulaisuudesta. Damon (1958) on kiinnittänyt huomiota Blaken kosmologian yhtenevyyksiin myös buddhalaisuuden näkemysten kanssa. Itse olen tässä artikkelissani kiinnittänyt huomiota myös *The Book of Urizen* -runoelman päähenkilöihin lukeutuvien kaksosveljien Los ja Urizen, samankaltaisuuksiin zarathustralaisuuden keskeisten kaksosveljien—absoluuttisen hyvän Ozmondin ja absoluuttisen pahan Ahrimanin kanssa—joka on käsittäakseni kokonaan uusi löydös. Zarathustralaisuuden aatehistoriallisesta vaikutuksesta Blaken tajuntaan ei kuitenkaan tässä ole välttämättä kysymys, sillä samankaltaisuus on selitettävissä jungilaisittain ilmaisten kollektiivisen piilotajunnan vaikutuksella sekä Blaken tajuntaan että zarathustralaisuuden mytologiaan lähteisiin.

William Blaken runotuotannossa gnostilaisella protestilla Urizenin ”järkeä” vastaan on esteettinen, intellektuaalinen ja filosofinen merkitys, mutta myös poliittinen ja yhteiskuntakriittinen sanoma. Tässä kontekstissa näemme jälleen kerran Blaken painot-

tavan oppia dualismin näennäisyydestä: 1700-luvun valistuksen filosofit ja perinteisesti niiden aatteellisenä vastapoolina pidetty 1700–1800-lukujen Iso-Britanniassa anglikaaniseen valtiokirkkoon sitoutunut konservatiivinen valtaeliitti olivat Blaken näkemyksessä vain näennäisesti toinen toisensa antiteesejä, koska nämä molemmat olivat sotaisalla kiihkolla sitoutuneet sovinnaiseen moraalietokseen—siksi Blake samastaakin epiikassaan nämä molemmat enemmän tai vähemmän selvästi Urizen-demiurgiin. Pasifistinen Blake kapinoi Urizenin hahmoon personoimaansa puritaanista seksuaalikielteisyyttä vastaan, koska hän uskoi hegemoniseen vallanhimoon yhdistyneenä seksuaalikielteisyysaiheuttavan sosiaalisen vääristymän, joka ilmenee Euroopassa ja koko maailmassa väkivaltaisuuksi-

na ja sotina. Samoin opettivat sittemmin marxilais-freudilainen psykoanalyttikko Wilhelm Reich (1973) ja 1960-luvun hipit: ”Make love, not war”. Traditionaalisen kristinuskon virallisen suuntauksen ja 1700-luvun (rousseaulaisen) valistuksen ”yhtäläistä esteettistä kalseutta” vastaan kapinoi tunnetusti sittemmin myös Friedrich Nietzsche. Muita Blaken ja Nietzschen yhtymäkohtia ovat mm. myytti tahdon ylivertaisuudesta suhteessa järkeen, seksuaalisuuden ylistys, ”Jumalan kuolema” -teema ja tietty (häilyväinen?) ”gnostilaisuus”.

Kirjoittaja:

Jarkko Pylväs (HuK, Helsingin yliopisto). Kirjoittajan erityisalaa on gnostilaisuuden vaikutus länsimaisen kaunokirjallisuuden historiassa ja dualismin ylittämisen teema itämaisissa uskonnoissa sekä tietysti kaikki, mikä sijaitsee näiden kahden välimaastossa (mm. alkemia, kabbala, jungilaisuus, M. Heidegger, E.-L. Manner yms.). Hän on työstänyt kirjan William Blaken Lambethin kauden epiikasta, jonka hän on julkaissut Academia.edu- & Scribd.com-sivustoilla nimellä William Blake: *Helvetin Raamattu – Neognostilainen Genesis & Exodus* (2021). Parhailaan hänellä on työn alla useita kirjallisia projekteja, joista yksi on Laozin Salaisuuksien tien (*Dao de jing*) ja kanonisen Uuden testamentin paradoksaalisen ajattelun vertailu kriittisen uskontotieteen valossa. Yhteystiedot: jarkkopylvas@hotmail.com

Kirjallisuus

Ackroyd, Peter. 1995. Blake. London: Sinclair-Stevenson.

Anhava, Tuomas. 1993a. ”Johdanto.” Teoksessa William Blake, *Taivaan ja helvetin avioliitto—ja muuta proosaa*, suomen-
nos ja johdanto Tuomas Anhava, 5–29. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Anhava, Tuomas. 1993b. ”Huomautuksia ja selityksiä.” Teoksessa William Blake: *Taivaan ja helvetin avioliitto—ja muuta
proosaa*, suomen-
nos ja johdanto Tuomas Anhava, 137–159. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Augustine of Hippo. 1887. ”Reply to Faustus the Manichaeon”. Teoksessa *Nicene and Post-Nicene Fathers, Vol. 4*, kääntänyt
Richard Stothert. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. Luettu 4.4.2020. <http://www.newadvent.org/fathers/140601.htm>

Barnstone, Willis & Marvin Meyer (toim.). 2003. *The Gnostic Bible: Gnostic Texts of Mystical Wisdom from the Ancient
and Medieval Worlds: Pagan, Jewish, Christian, Manichaean, Islamic and Cathar*. Boston & London: Shambhala.

Bentley Jr., G. E. 2001. *Stranger from Paradise: A Biography of William Blake*. New Haven, CT: Yale University Press.

Birenbaum, Harvey. 1992. *Between Blake and Nietzsche: The Reality of Culture*. Lewisburg: Bucknell University Press.

BeDuhn, Jason David 2009. *Augustine’s Manichaean Dilemma, Volume 1: Conversion and Apostasy, 373–388 C.E.*
Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

BeDuhn, Jason David. 2013. *Augustine’s Manichaean Dilemma, Volume 2: Making a “Catholic” Self, 388–401 C.E.*
Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Bianchi, Ugo. 1978. *Selected Essays on Gnosticism, Dualism and Mysterosophy*. Leiden: Brill.

Blake, William. 1957. *The Prophetic Writings of William Blake*. Toimittanut D.J. Sloss & J.P.R. Wallis. 2 Volumes. Oxford:
Clarendon Press.

Blake, William. 1988. *The Complete Poetry & Prose of William Blake*. Toimittanut David V. Erdman. New York: Anchor
Books.

Blake, William. 1993. *Taivaan ja helvetin avioliitto—ja muuta proosaa*. Suomen-
nos ja johdanto Tuomas Anhava.
Hämeenlinna: Karisto Oy.

Blake, William. 2021. ”Urizenin kirja.” Teoksessa William Blake, *Helvetin Raamattu – Neognostilainen Genesis & Exodus*.
Suomentanut Jarkko Pylväs. Academia.edu. Luettu 24.9.2021. https://www.academia.edu/48932764/William_Blake_Helvetin_Raamattu_Neognostilainen_Genesis_and_Exodus

Bloom, Harold. 1988. ”Commentary.” Teoksessa *The Complete Poetry & Prose of William Blake*, toimittanut David V.
Erdman, 894–970. New York: Anchor Books.

Boyce, Mary. 1992. *Zoroastrianism—Its Antiquity and Constant Vigour*. Costa Mesa: Mazda Pub.

Cartwright, Mark. 2015. ”Brahma”. *Ancient History Encyclopedia*. Luettu 21.2.2018. <https://www.ancient.eu/Brahma/>

Conze, Edward. 1967. ”Buddhism and Gnosis.” Teoksessa *The Origini dello Gnosticismo—Colloquio di Messina 13–18
Aprile 1966*, toimittanut Ugo Bianchi, 649–667. Leiden: Brill.

- Corbin, Henry. 1978. "Eyes of Flesh and Eyes of Fire: Science and Gnosis". Les Amis de Henry & Stella Corbin. Luettu 15.6.2021. <https://www.amiscorbin.com/bibliographie/eyes-of-flesh-and-eyes-of-fire/>
- Couliano, Ioan P. 1992. *The Tree of Gnosis: Gnostic Mythology from Early Christianity to Modern Nihilism*. Kääntänyt Hillary S. Wieser ja Ioan P. Couliano. New York: Harper Collins.
- Curran, Stuart 1986 (1972). "Blake and the Gnostic Hyle: a double negative". Teoksessa *Essential articles for the study of William Blake, 1970-1984*, toimittanut Nelson Hilton, 117-133. Hamden, Connecticut: Archon Books.
- Cusset, Cathrine. 1999. *No Tomorrow—Ethics of Pleasure in the French Enlightenment*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Daibhoiwala, Faramerz. 2012. *The Origins of Sex—A History of the First Sexual Revolution*. London: Penguin.
- Damon, S. Foster. 1958. *William Blake: His Philosophy and Symbols*. Gloucester, MA: Peter Smith.
- Damon, S. Foster. 1988. *A Blake Dictionary: The Ideas and Symbols of William Blake*. London and Hanover: University Press of New England.
- Damrosch Jr., Leopold. 2014. *Symbol and Truth in Blake's Myth*. Princeton: Princeton University Press.
- Daniélou, Alain. 1991. *The Myths and Gods of India—The Classic Work of Hindu Polytheism*. Rochester, Vermont: Inner Traditions International. Luettu 21.2.2018. <https://archive.org/stream/mythsgodsofindia00dani#>
- Doninger, Wendy. 2004. *Hindu Myths*. London: Penguin.
- Doninger O'Flaherty, Wendy. 1980. *The Origins of Evil in Hindu Mythology*. Berkeley: University of California Press.
- Drennan, William. 1999. "Blake and Gnosis." Väitöskirja, University of Liverpool.
- Dunderberg, Ismo. 2001. "Nag Hammadin löytö ja gnostilaisuus." Teoksessa *Nag Hammadin kätetty viisau: gnostilaisia ja muita varhaiskristillisiä tekstejä*, toimittanut Ismo Dunderberg ja Antti Marjanen, 11–32. Helsinki: WSOY.
- Dunderberg, Ismo, Antti Marjanen & Erja Salmenkivi (suom.) 2001. "Johanneksen Salainen kirja." Teoksessa *Nag Hammadin kätetty viisau: gnostilaisia ja muita varhaiskristillisiä tekstejä*, toimittanut Ismo Dunderberg ja Antti Marjanen, 35–72. Helsinki: WSOY.
- Edinger, Edward F. 1986. *Encounter with the Self: A Jungian Commentary on William Blake's Illustrations of the Book of Job*. Toronto: Inner City Books.
- Eisenman, Stephen F. 2017. "William Blake and the Age of Aquarius." Teoksessa *William Blake and the Age of Aquarius*, toimittanut Robert F. Eisenman, 1–77. Princeton: Princeton University Press.
- Eliot, T. S. 1960. "William Blake." Teoksessa *Selected Essays 1917–1932*, 275–280. Harcourt: Brace and World.
- Erdman, David V. 1991. *Blake—Prophet Against Empire: Poet's Interpretation of the History of His Own Times*. New York: Dover Publications.

Ferrara, Mark S. 2017. "Awakenings: Blake and the Buddha—Ch'an Buddhism and the Prophetic Poems of William Blake". *Thehumandivinedotorg: The Everlasting Gospel*. Luettu 12.6.2018. <https://thehumandivine.org/2017/09/30/awakenings-blake-and-the-buddha-by-mark-s-ferrara/>

Filoramo, Giovanni. 1992. *A History of Gnosticism*. Kääntänyt Anthony Alcock. Oxford: Blackwell.

Freeman, Kathryn S. 2017. *A Guide to the Cosmology of William Blake*. New York: Routledge.

Gallant, Christine. 1979. *Blake and the Assimilation of Chaos*. Princeton: Princeton University Press.

Graeme, Garrard. 2008. "Nietzsche For and Against the Enlightenment." *The Review of Politics* 70, no. 4 (Fall): 595–608.

Grenfell, Michael. 1996. "Blake and Gnosis." *The Journal of the Blake Society of St. James*, 2, 19–29. Luettu 15.6.2021. <http://www.michaelgrenfell.co.uk/literature/blake-and-gnosis-2/>

Grenfell, Michael. 2021. "Blake and Gnosticism." Luettu 15.6.2021. <http://www.michaelgrenfell.co.uk/literature/blake-and-gnosis/>

Hakkarainen, Petri. 2018. "Jumalaisen Näytelmän Ikuiset Tilat ja Hahmot." Teoksessa William Blake: *Jumalaiset Näyt—Milton*, kääntänyt ja toimittanut Petri Hakkarainen, 143–255. Helsinki: Salakirjat.

Hakl, Hans Thomas. 2013. *Eranos—an alternative intellectual history of the twentieth century*. Kääntänyt Christopher McIntosh ja Hereward Tilton. Montreal & Kingston, Ontario: McGill-Queen's University Press.

Hautala, Marko. 2003. "'The Book of Eternal Brass': Mythic Vision and Prophetic Printmaking in The Book of Urizen by William Blake." Pro gradu -tutkielma, Vaasan yliopisto.

Jonas, Hans. 2005. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God & the Beginnings of Christianity*. Boston, Massachusetts: Beacon Press.

Jones, William. 1788. "On the Gods of Greece, Italy, and India, written in 1784, and since revised, by the President (W. Jones)." *Asiatic researches, or, Transactions of the Society instituted in Bengal for inquiring into the history and antiquities, the arts, sciences and literature of Asia* 1: 221–275.

Kaufmann, Walter. 1975. *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Keane, Patrick. 2016. "Blake, Nietzsche, Wilde and Yeats: Contraries, Anti-Selves, and the Truth of Masks". *Numéro Cinq*, VII, no. 2. Luettu 17.2.2018. <http://numerocinqmagazine.com/2016/01/31/blake-nietzsche-wilde-and-yeats-contraries-anti-selves-and-the-truth-of-masks-patrick-j-keane/>

King, James. 1991. *William Blake: His Life*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Leiderman, Daniil. 2019. "Evil and Urizen: William Blake's Visions of a Demiurge". *Thehumandivinedotorg: The Everlasting Gospel*. Luettu 14.6.2021. <https://thehumandivine.org/2019/10/20/evil-and-urizen-william-blakes-visions-of-a-demiurge-by-daniil-leiderman/>

Laqueur, Thomas Walter. 2019. *Seksiä yksin—Masturbaation kulttuurihistoria*. Suomentanut Eila Salomaa. Helsinki: Into-Kustannus Oy.

Liljeqvist, Martti. 2004. *Heprea-Suomi & Aramea-Suomi: Vanhan testamentin sanakirja*. Pohjoisjärvi: Aikamedia.

Lindsay, Jack. 1979. *William Blake: His Life and Work*. London: Constable.

Maung, Ba-Han. 1924. "William Blake: His Mysticism." Väitöskirja. University of Bordeaux.

Meyer, Marvin. 2003. "Gnosticism, Gnostics and the Gnostic Bible." Teoksessa *The Gnostic Bible: Gnostic Texts of Mystical Wisdom from the Ancient and Medieval Worlds*, toimittaneet Willis Barnstone ja Marvin Meyer, 1–19. Boston & London: Shambhala.

Nanavutty, Pilo. 1957. "William Blake and the Hindu Creation Myths." Teoksessa *The Divine Vision – Studies in the Poetry and Art of William Blake*, toimittanut Vivian de Sola Pinto, 163–182. London: Gollancz.

Narbonne, Jean-Marc. 2011. *Plotinus in Dialogue with the Gnostics*. Leiden/Boston: Brill.

Nietzsche, Friedrich. 2001. *Antikristus*. Suomentanut Aarni Kouta. Helsinki: Unio Mystica.

Nuttall, A. D. 1998. *Alternative Trinity: Gnostic Heresy in Marlowe, Milton and Blake*. Oxford: Oxford University Press.

O'Connell, Lisa ja Peter Cryle, toim. 2003. *Libertine Enlightenment – Sex, Liberty and Licence in the Eighteenth Century*. London: Palgrave Macmillan.

Ostriker, Alicia. 1977. "Dictionary of Proper Names." Teoksessa William Blake: *The Complete Poems*, toimittanut Alicia Ostriker, 1043–1057. London: Penguin.

Pagels, Elaine. 1979. *The Gnostic Gospels*. London: Penguin.

Pagels, Elaine. 2006. *Gnostilaiset evankeliumit*. Suomentanut Outi Lehtipuu. Helsinki: Art House.

Paley, Morton D. 1970. *Energy and Imagination: A Study of the Development of Blake's Thought*. Oxford: Oxford University Press.

Pearson, Birger Albert. 2007. *Ancient Gnosticism: Traditions and Literature*. Minneapolis: Fortress Press.

Percival, Milton O. 1938. *William Blake's Circle of Destiny*. New York: Columbia University Press.

Platon 1999a. "Sofisti." Teoksessa Platon, *Teokset*, toimittaneet Holger Thesleff, Tuomas Anhava, Jaakko Hintikka ja Marja Itkonen-Kaila, suomentanut Marja Itkonen-Kaila, V: 7–80. Helsinki: Otava

Platon. 1999b. "Timaios." Teoksessa Platon, *Teokset*, toimittaneet Holger Thesleff, Tuomas Anhava, Jaakko Hintikka & Marja Itkonen-Kaila, suomentanut A. M. Anttila, V: 159–245. Helsinki: Otava.

Plotinus. 1991. *The Enneads*. Kääntäneet Stephen MacKenna ja B. S. Page. London: Penguin.

Priestley, Joseph. 1799. *A Comparison of the Institutions of Moses with Those of the Hindoos and Other Ancient Nations*. Internet Archive. Luettu 21.2.2018. <https://archive.org/details/comparisonofinst00prie/page/n4>

Pyhä Raamattu 1933/1938. XI/XII yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933/1938 käyttöön ottama suomennos. Helsinki & Turku: Suomen piipliaseura. Raamattu.uskonkirjat.net. Luettu 23.9.2018. <https://raamattu.uskonkirjat.net/servlet/biblesite.Bible>

Quispel, Gilles. 2008. "The Demiurge in the Apocryphon of John." Teoksessa *Gnostica, Judaica, Catholica: Collected Essays of Gilles Quispel*, toimittanut Johannes van Oort, 43–75. Leiden: Brill.

Raine, Kathleen. 1969. *Blake and Tradition*. 2 osaa. London: Routledge & K. Paul.

Raine, Kathleen. 1982. *The Human Face of God: William Blake and the Book of Job*. London: Thames and Hudson.

Rasmus, Tuomas. 2009. *Paradise Reconsidered in Gnostic Mythmaking: Rethinking Sethianism in Light of the Ophite Evidence*. Leiden: Brill.

Reich, Wilhelm. 1982. *Fasismän massapsykologia*. Kääntänyt Erkki Puranen, Riitta Heikkilä ja Merja Tilanterä. Helsinki: Otava.

Rudolph, Kurt. 1998. *Gnosis: The Nature & History of Gnosticism*. Kääntäjä Robert MacLachlan Wilson. Edinburgh: T&T Clark.

Russell, Bertrand 1999a. *Länsimaisen filosofian historia – Osa 1: Vanhan ajan filosofia/Katolinen filosofia*. Suomentanut J. A. Hollo. Porvoo: WSOY.

Russell, Bertrand. 1999b. *Länsimaisen filosofian historia – Osa 2: Uuden ajan filosofia*. Suomentanut J. A. Hollo. Porvoo: WSOY.

Saurat, Denis 1964 (1929). *Blake & Modern Thought*. New York: Russell & Russell.

Scholem, Gershom. 1974. "Jaldabaoth Reconsidered." Teoksessa *Mélanges d'histoire des religions offerts à Henri-Charles Puech*, toimittanut Henri-Charles Puech, 405–421. Paris: Presses universitaires de France.

Scholem, Gershom. 1987. *Origins of the Kabbalah*. Kääntänyt Allan Arkush. Princeton: Princeton University Press.

Scholem, Gershom. 1991. "Shi'ur Komah – The Mystical Shape of the Godhead." Teoksessa *On the Mystical Shape of the Godhead – Basic Concepts of the Kabbalah*, kääntänyt Ralph Manheim, 15–55. New York: Schocken.

Scholem, Gershom. 1996. *On the Kabbalah and Its Symbolism*. Kääntänyt Ralph Manheim. New York: Schocken.

Singer, June. 2000. *Blake, Jung and the Collective Unconscious: The Conflict between Reason and Imagination*. Newburyport: Nicolas-Hays, Inc.

Sorensen, Peter J. 1995. *William Blake's Reconstruction of Gnostic Myth: Resolving the Apparent Incongruities*. Lewiston, NY: Edwin Mellon Press.

Spector, Sheila A. 2001a. *Wonders Divine: The Development of Blake's Kabbalistic Myth*. London: Bucknell University Press.

Spector, Sheila A. 2001b. *Glorious Incomprehensible: The Development of Blake's Kabbalistic Language*. London: Bucknell University Press.

Summerfield, Henry. 1998. *A Guide to the Books of William Blake for Innocent and Experienced Readers*. Gerrards Cross: Colin Smythe.

Symons, Arthur 1907. *William Blake*. London: Archibald Constable and Company Ltd.

Tannenbaum, Leslie. 1982. *Biblical Tradition in Blake's Early Prophecies: The Great Code of Art*. Princeton: Princeton University Press.

Thesleff, Holger. 2011. *Platonin arvoitus*. Kääntänyt Pinja Riikonen. Helsinki: Gaudeamus.

Wallis, J. P. R. ja D. J. Sloss 1957a. "General Introduction." Teoksessa William Blake: *Prophetic Writings of William Blake*, toimittaneet J. P. R. Wallis & D. J. Sloss, 1–121. Oxford: Clarendon Press.

Wallis, J. P. R. ja D. J. Sloss. 1957b. "Index of Symbols." Teoksessa William Blake, *Prophetic Writings of William Blake*, toimittaneet J. P. R. Wallis & D. J. Sloss, 124–263. Oxford: Clarendon Press.

Weir, David. 2003. *Brahma in the West: William Blake and the Oriental Renaissance*. New York: State University of New York Press.

Welburn, A. J. 1980. *The Gnostic Imagination of William Blake*. Cambridge: Cambridge University Press.

White, Helen C. 1964. *The Mysticism of William Blake*. New York: Russell & Russell.

Whitrow, G. J. 2000. *Ajan historia – ajankäsitteet esihistoriasta meidän päiviimme*. Suomentanut Antto Leikola. Helsinki: Art House.

Wikipedia: "Septenaari". Luettu 14.6.2021. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Septenaari>

Wilkins, W. J. 1990. *Hindu Mythology, Vedic and Puranic*. Calcutta: Rupa.

Williams, George M. 2003. *Handbook of Hindu Mythology*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Zaehner, R.C. 1955. *Zurvan—A Zoroastrian Dilemma*. Oxford: Clarendon Press.

Zaehner, R.C. 1975. *Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London: Weidenfeld and Nicolson.